

KÖNYVISMERTETÉS

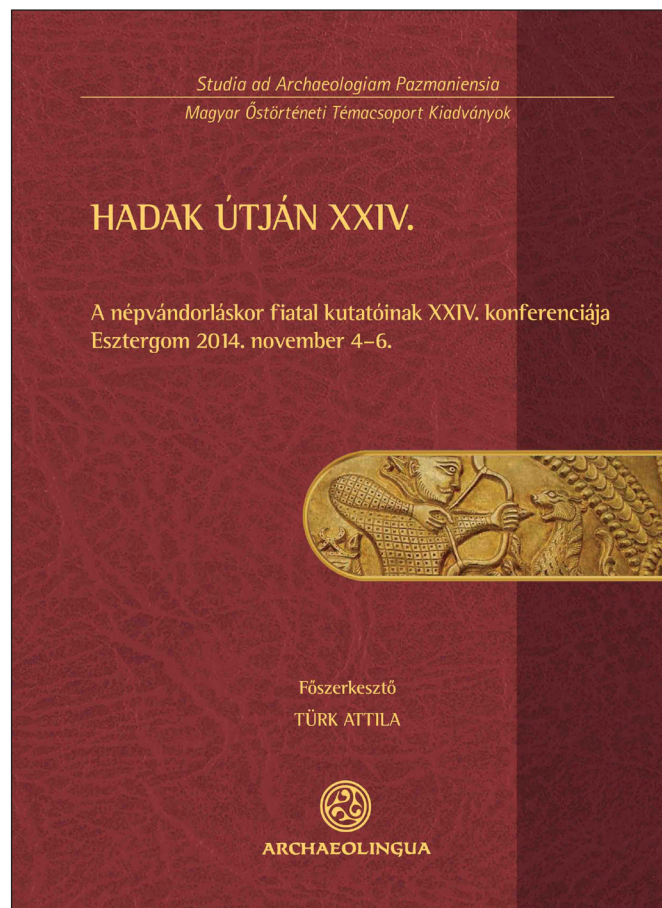
BALOGH CS. & MAJOR B. (SZERK.), HADAK ÚTJÁN XXIV.

MESTERHÁZY KÁROLY

Magyar Régészet 9. évf. (2020), 2. szám, pp. 60–64.

Ez a könyvismertetés kissé eltér a recenziók hagyományos műfajától. A bemutatás szerzője ugyanis jelen esetben nem értékelheti kívülállóként a kötetben található tanulmányokat, hiszen a kiadvány szerkesztői éppen a jelen szöveg írójának ajánlották a megjelent munkát születésnapjára. Ez esetben a felköszöntött kollégának lehetősége van a reflexiókra, a saját véleményének kifejtésére. Akárcsak azon esetekben, amikor a születésnapjára köszöntésekre az ünnepelt maga is válaszolhat személyes gondolatait megosztva az elhangzottakról. Éppen ezért az itt leírt gondolatok nem foglalkoznak a konferencia két kötetben megjelent tanulmányainak mindegyikével, hanem csupán azokkal, amelyek a szerző saját kutatási területéhez közel állnak. A honfoglalás kori témákhoz, a korszak lovas temetéseihez kapcsolódva akár azt is mondhatnánk a közkeletű magyar közmondással, hogy „ajándék lónak ne nézd a fogát”. Itt mégis erről van szó, mert e nemes „ajándékot” érdemes bemutatni, és néha akár bírálni is. Éppen ezért most csupán a konferenciához kapcsolódó második kötet ismertetésére vállalkoztunk annak ellenére, hogy mindkét kiadvány a jelen sorok szerzőjének 75. születésnapjára készült köszöntésképpen. Hogy mi indította a főszerkesztő Türk Attilát a két nagy terjedelmű kötet útra bocsátására (összesen 1689 oldal), arról talán majd ő vall egyszer.

A „Hadak útján” konferenciák keretében 2014 novemberében 24. alkalommal Esztergomban gyűltek össze a fiatal – vagy magukat még annak tekintő –, népvándorlás korról foglalkozó kutatók, főleg régészek. Az előadások két vastag kötetben jelentek meg, melyek közül a másodikban kaptak helyet az avar kor második felétől a kora Árpád-korig terjedő tanulmányok. A könyvben egy igen jelentős magyar őstörténeti fejezet található, amely elsősorban a szerkesztőség számára beküldött dolgozatokból áll. A majdnem 820 oldalas kötet három nagy egységre oszlik. Az elsőben hét szerző tőlából avar kori témákról olvashatunk. A második egység tíz dolgozatot tartalmaz a magyar őstörténet témaköréből, míg a legterjedelmesebb harmadik részben tíz honfoglalás kori elemző tanulmány mellett nyolc korai Árpád-korral foglalkozó munka kapott helyet. Az összesen 35 tanulmányt az ünnepelt bibliográfiája egészíti ki.

Hadak útján XXIV.

*A népvándorlászor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája,
Esztergom, 2014. november 4–6. Vol. 2.
Türk Attila (főszerk.), Balogh Csilla – Major Balázs (szerk.)
Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia vol. 3.2.
Budapest – Esztergom: Archaeolingua, 2017*

*Keménytábla, 818 oldal, ill.
ISBN 978-963-9911-63-5*

Az első blokk élén a dunaszentgyörgyi (Tolna m.) avar temető 372 sírjából előkerült 75 edény természet-tudományos vizsgálatát tartalmazó dolgozat áll. Mivel Tolna megyében már szakszerűen feltártak egy avar kori fazekasközpontot, annak edényei jó lehetőséget kínálnak minden további avar temető kerámiájának összehasonlító természettudományos vizsgálatához. Az új avar temető edényei eddig nem ismert adatokat szolgáltatnak a későbbi kutatásokhoz, de a környék avar temetőinek kerámiaanyaga bizonyosan újabb eredményeket is hoz majd mind a kisebb körzeteket ellátó helyi fazekasok, mind pedig a távolabbi területek piacaira is termelő, specializált fazekasmesterek tevékenységével kapcsolatban. A második avar témájú dolgozat négy mezőföldi (Fejér m.) temetőrészletet mutat be – címében jóval többet megelőlegezve ezáltal, mint amennyit végül ténylegesen ismertet (Szűcsi Frigyes). Az avar kor utáni Karoling peremkultúra egyik centrumának, a Nyitra megyei Nyitrabajna (Bojná) szláv törzsi központjának Karoling leleteit vállalja Zbigniew Robak. Egy várnai (Bulgária), múzeumi jogállású régészeti magángyűjtemény (Old Bulgaria Collection) feldolgozására vállalkozott egy régész team. Ebből adnak előzetes beszámólót jelen kötetben a szerzők (Csiky Gergely, Langó Péter, Olga Pelevina és mások) a gyűjtemény Vrap-Erseke-leletkörhöz tartozó tárgyainak bemutatásával. A további három írás antropológiai témákat dolgoz fel.

A kötet második egységében a magyar őstörténet két fontos színhelyének ásatásáról olvashatunk orosz nyelven. Az egyik az Urálon túli Ujelgi (Oroszország) ásatásokról, a másik a Dnyeper menti Sztaraja Katyerinovka-ban (Ukrajna) feltárt sírokról szól. Ez utóbbiak a mai ismereteink szerint a magyar történeti hagyomány Etelköznek nevezett területéről kerültek elő. A legújabb, itthon korábban nehezen elérhető és értékelhető ásatások az Urálon túl, Cseljabinszktól északra, mintegy 60 km-re, az Ujelgi tó partján folynak a füves sztyeppen. A 2010 óta folyamatosan zajló ásatásokról több (előzetes) közlemény látott napvilágot, melyekből összességükben is nehéz minden tekintetben kielégítő képet kapni. A jelen kötetben megvalósult tételes sírközlés nagyban segíti a magyar szakembereket. A kifejezetten magyar jellegű leletek (rozettás lószerszámveretek) azonban mind az orosz, mind a magyar oldalról fokozott érdeklődést váltottak ki. A jelenleg ismertett kötet megírásával szinte egy időben Budapesten tartották (2016. június 6–10.) a harmadik nemzetközi korai magyar történeti és régészeti konferenciát, amelyen az ujelgi ásatások újabb szakaszáról tudósított Szergej G. Botalov (BOTALOV, 2018). Ekkor a korábbi ásatásokról is új részletek láttak napvilágot, amelyeket most felhasználhatunk. A lelőhely környezetéről színes domborzati vázlatot kapunk, míg a füves sztyepei tájról a budapesti konferenciakötet mutat be érzékletes panorámafényképet. A tó partján egy közösség temetőt nyitott, amely a halottait halmok alá temette. A halmok azonban zömmel olyan alacsonyok voltak, hogy ma már szinte nem is látszanak. A közölt temetőterkép szerint inkább a sírok csoportosulásából rajzolható meg egy-egy halom körvonala, ám ez néha nagyon bizonytalanra sikerült. Vannak sírok, amelyek a halmok közötti területen fekszenek. A leírások szerint egy-egy halomban tíznél több temetkezést is találtak, a többségük azonban erősen bolygatott volt, mivel a temetőt különböző időszakokban is használták a 8. század legvégétől a 11. század elejéig. A feltárt halmok bemutatása nem szisztematikus, így egy-egy kurgán egy-egy sírját láthatjuk, feltehetően azokat, amelyeket nem romboltak le. A budapesti konferenciakötet szerint összesen négy kurgánt tártak fel teljesen, melyekben összesen 30 sírt találtak, de közülük mindössze négy volt bolygatatlan. Ezek fényképét láthatjuk a közleményekben, és ezek leletanyagát közölték a képtáblákon. A sírok zömmel csontvázások, tájolásuk Ny–K, ám akad köztük néhány hamvasztásos is, amelyeket kirgiz/kimek népességgel azonosítanak. A lelőhelyről korábban bekevert szórványleleteket a veretek díszítésének jellemzői szerint Szergej G. Botalov öt stílusrétegbe sorolta be. Az első csoportba a díszítés nélküli veretek kerültek, amelyeknek a párhuzamai a pendzsikenti ásatásoknál a 8. században voltak jellemzőek. A második stílusréteget a növényi díszítésű veretek alkotják; míg a harmadikat – a magyar párhuzamaik miatt – „magyar jellegű” stíluscsoportnak is hívják. A negyedik csoport ezzel rokon, és az elhatárolás nem látszik támadhatatlannak. A magyar jellegű veretek vagy nagyon hasonlóak, vagy teljesen azonosak a 10. századiakkal, sajnos a funkciójuk szórványos jellegük miatt nem azonosítható. A sírokban többféle állatcsontot találtak, de előkerült egy bolygatatlan teljes lóváz is, ami a hamvasztásos sírokkal együtt jól jelzi a temető kevert népességhez tartozását. A sírokban nagyon kevés edényt találtak. Ezek zömmel kerek fenekű, ún. kusnarenkovói/karajakupovói típusú szabadkézi edények, de van köztük egy lapos fenekű, három fülű, ritka formájú is. A tanulmány a továbbiakban a jelzett edénytípus változásait

mutatja be aránytalanul bővebb összehasonlító anyaggal, mint ami egy előzetes közleményben várható. Az ujelgi temetőt a 8. század végétől a 11. század elejéig keltezik, amelyet néhány radiokarbonos méréssel is megerősítettek. Mivel a magyarok a temető megnyitása idején már nyugatra vándoroltak, így az ujelgi népesség az orosz kutatók szerint a Magna Hungariában maradt magyarság keleti, már újabb jövevényekkel összeolvadó néprészéhez tartozik. A magyar jellegű leleteket a Kárpát-medencei magyarokkal való kapcsolattartás bizonyítékának tekintik. Bár az írott források a Perzsia vidékére húzódó magyar töredékekről jegyzik, hogy még a 10. század közepén is látogatták őket a Duna mellékére költözött törzsek, ám az sem elképzelhetetlen, hogy Magna Hungariával is volt személyes összeköttetés. Ezt a lehetőséget a magyar kutatás eddig nem vette számításba. A folytatódó ásatások azzal a reménnyel kecsegtetnek, hogy a keleten maradt magyarok legkésőbbi régészeti nyomait találták meg.

A másik jelentős, magyar őstörténeti érdekű tanulmány a Sztaraja Katyerinovkában feltárt kettős sírt mutatja be (Szergej Razumov, Maria Daragan, Szergej Polin). Ez azonban nem egy előzetes jelentés, hanem a sírok teljes, a magyar olvasó számára is kielégítő közlése. Az ásatás melléktermékeként került elő a két férfi – egy fiatalabb és egy idősebb – talán egyidejű temetkezése szkíta kurgánba másodlagosan beásva. Mivel a feltárást talajgyaluvázzal kezdték, és a magyar sírok alig 40 cm mélyen voltak, mindkét férfi vázának fej felőli vége elpusztult, az idősebb férfi feje melletti edénynek is csak a fenék része maradt meg. Egyebekben ez a két sír a szubbotyici temető után a második hiteles, szakember által feltárt magyar temető a Dnyeper alsó folyása mentén. E két sír viszonylag gazdag leletei a többi, ismertté vált Dnyeper menti temetkezéssel együtt már elegendő alapot adnak a honfoglaló magyarok első generációjának a meghatározásához. A két férfi között apa-fiú viszonyt gyanít az antropológiai vizsgálat (Alekszandra Kozak). Mindkét férfinak veretekkel ékesített öve volt: az idősebbnek vékony aranyfóliával borított bőrből, a fiatalabbnak aranyozott ezüsből. Ez utóbbin emberalakok találhatók, hasonlóak a szubbotyici veretekhez. A fiatalabb férfi két lábszára között, a térde közelében is volt egy veretsora – azaz egy díszített szíj –, melyen madár látható. Az idősebb férfi bal lábától kb. húsz cm-re egy aranyozott ezüst veretkből álló veretsor helyezkedett el, amely talán az íjtartó szíjé. A fentiekén kívül az idősebb férfi sírjában még egy díszes szíjat találtak a bal medence alatt, a comb felső végénél, amely stílusában kapcsolódik a karosi veretekhez. A Dnyeper menti sírok leletei összekötő kapcsolatot jelentenek mind Magna Hungaria, mind a Kárpát-medence felé. A közvetlen kapcsolatok arra mutatnak, hogy a magyarok viszonylag későn hagyták el az Urál nyugati oldalán levő hazájukat, és közbeeső állomás nélkül telepedtek le a Dnyeper mentén. Az átköltözés 830 táján történt, ami összhangban van a magyarok írott forrásokban való feltűnésével is. A Dnyeper menti hazából szorították ki őket a besenyők mintegy hatvan év múltán. E rekonstrukció értelmében a régi török jövevényyszavaink még Magna Hungariában kerültek a magyar nyelvbe, ahol a magyaroknak számos bolgár temető tanúsága szerint (Bolsie Tarhani, Bolsie Tigani, Tankejeva stb.) szoros kapcsolatban kellett lennie a bolgárokkal. Magna Hungariából a 9. században elköltöző magyar törzsekkel számolnak az orosz kutatók is (Andrej Belavin, Vladimir Ivanov; Belavin, DANICH & IVANOV, 2015); magyar részről pedig Bóna István (BÓNA, 2000, 10–19), Erdélyi István (ERDÉLYI, 1986, 30), de a történész Kristó Gyula is (KRISTÓ, 1980) hasonlóan vélekedett. A Dnyeper menti tartózkodás a kazár kapcsolatokat nem zárja ki, hiszen egy ideig Kijev is a kazároknak adózott, így a magyar nyelvben megfigyelt ótörök nyelvi hatás itt is folytatódott. Ha erről a vidékről utazott Levedi a kazár kagánhoz, akkor erre a Dnyeper torkolatától is eljuthatott hajóúton, így a Bóborbanszületett Konstantin által használt szó – amely vízi utazást jelent – értelmet nyer (HARMATTA, 1996, 108). Ez esetleg azt jelenti, hogy a magyarok és a Kazár Kaganátus közé benyomultak a besenyők, akikkel ellenséges viszony állt fenn. Az mindenképpen árulkodó, hogy a Dontól nyugatra levő zónában a szaltovói kultúra fontos lelőhelyei helyezkednek el, de nem találunk magyar temetőket, amelyek elvárhatóak lennének, és amelyekre most már nemcsak a Magna Hungariában, hanem a Dnyeper mentén fekvő szállások sora is bizonyíték (TÜRK, 2010, 283–285).

Az őstörténeti blokk negyedik orosz nyelvű tanulmánya a kijevi Oroszország főbb városaiban az utóbbi 25–30 évben folytatott ásatások eredményeiről számol be. Ez az írás Natalja Hamajko összefoglalása, aki a konferencián a témából mesterkurzust is tartott. A közelmúltban Nyikolaj A. Makarov szerkesztésében egy vaskos kötet jelent meg (MAKAROV, 2017), melyben Kijev, Csernyigov, Iszkoroszteny (ma Korosztény),

Ovrucs és más városok új kutatásait Olekszij V. Komar foglalta össze. Komar két tanulmányának nagyon tömör kivonatát olvashatjuk a Hadak útján 24/2. kötetében. Az azonban e rövid beszámolóból is kitűnik, hogy az új ásatások nyomán újra, többnyire későbbre kell keltezni az orosz városok (Kijev, Csernyigov, Korosztény) létrejöttét, és újra kell gondolni a skandináv ruszok szerepét is a szláv fejedelemségek kialakulásában. Magyar szempontból Csernyigov és Kijev kutatásáról viszonylag bővebb információkat kapunk a rövid dolgozathoz, de a korai Iszkorosztyenről szinte csak megemlékezik a szerző. Pedig a kijevi Rusz terjeszkedésének 945-ben áldozatul esett és elpusztított város régészeti leletei között sok a magyarokkal kapcsolatos fémlelet (övszeretek, szíjdíszítések), amelyekről a Nyikolaj A. Makarov által szerkesztett kötetben jó válogatást láthatunk. Ovrucs pedig messze földön híres volt az ottani palából készült termékeiről, orsókarikáiról, amelyekből még a Kárpát-medencébe is eljutott néhány darab.

Az őstörténeti blokk tíz dolgozathoz hét történeti kérdéssel foglalkozik. A baskír–magyar kapcsolat vitatott problémáit taglalja Jaroszlav Pilipcsuk. Az Árpádok egyik legendás ősről, Ügekről értekezik B. Szabó János és Sudár Balázs. A keleten, Magna Hungariában maradt magyarok lakóhelyével kapcsolatban fejti ki véleményét Gyóni Gábor, és ugyanő mutatja ki, hogy a novgorodi Szent Szófia-székesegyház korai falfeliratai között egy Ugrin nevű magyar is megörökítette magát. Bácsatyai Dániel egy eddig „észrevétlenül” maradt reichenau-i feljegyzésre hívja fel a figyelmet, amely a 9. századi Pannonia egyik zárandokhelyét, feltehetőleg Zalavárt említi. A mongol puszták nevezetes helyeiről, ismételten meglátogatott helyszínekről (kánválasztások, kurultájok helyeiről) Kápolnás Olivér ír.

Az ünnepi kötet harmadik egysége 10 dolgozatot tartalmaz honfoglaló temetőkről, sírcsoportokról, temetőmaradványokról, tárgytipusokról. A vörsi temető elemzése és a leleteinek bemutatása (Költő László és Hegyi Borbála írása) a leírások elhagyásával inkább a figyelem felkeltésére alkalmas, mintsem komoly tájékozódásra. Varga Sándor a röszkei három honfoglalás kori lelőhely emlékeit ismerteti, melyek anyagából a veretes csizmákra fordít nagyobb figyelmet. Azonban a lelőhelyek Révész László szerinti csoportosítása után a feldolgozást egy másik tanulmányra hagyja. Az alsónemesapáti (Zala m.) néhány síros temetőrészletet Straub Péter és Tóth Gábor ismerteti; míg a nagyszénási (Békés m.) sírokról Langó Péter, Rózsa Zoltán, Lichtenstein László és Balázs János mellett az antropológus Marcsik Antónia számol be. Figyelmük középpontjában az egyik emberi váz sérülései nyomán a harci sebesülések állnak. A temetkezési szokások egyik típusáról, a sírba törötten elhelyezett íjakról ír Lezsák Gabriella. A sárbogárdi temető bőr tarsolymaradványa, valamint néhány más hazai és kelet-európai kora középkori bőrlelet alapján az ősi bőrfeldolgozó mesterségről értekezik Kissné Bendefi Márta, Petkes Zsolt és Türk Attila. Merva Szabina pedig a honfoglalás kori fazekasság kutatásának lehetőségeit vizsgálja, elsősorban időrendi/keltezési kérdésekre helyezve a hangsúlyt. Egy sok szerzős tanulmány a magyarországi újabb balta-amulettek leletkörülményeiből kiindulva elemzi az eredetüket, a szerepüket és a jelentésüket a kora Árpád-kori Magyarországon. Mint jellegzetesen nem sír-, hanem telepleletek, a 11. századi települések keltezéséhez is segítséget adnak. A dolgozat eredeti formájában a már idézett budapesti őstörténeti konferencia kötetében is helyet kapott oroszul, de újabb leletek által, és újabb szerzőtársak bekapcsolódásával kiegészítették a korábbi adatokat (Füredi Ágnes, Türk Attila, Zágórhidi Czigány Bertalan mellett új szerzőtárs Király Ágnes, Pópity Dániel és Rosta Szabolcs; TÜRK & ZELENKOV, 2018). A honfoglalás kori témák közé egy kifejezetten antropológiai dolgozat is a kötetbe került: Marcsik Antónia és Molnár Erika a Duna–Tisza közti temetők egy csoportját külön tanulmányban mutatta be.

A további nyolc dolgozat időbeli keretét a 11–12. századi témák adják. Vannak köztük kisebb leletközlések – mint az abasári (Heves m.) 11. századi templom és a temetőjének publikációja (Tóth Zoltán), a baksi (Csongrád m.) 11. századi temetőrészlet (Balogh Csilla, Lőrinczy Gábor, Türk Attila, Varga Sándor) közlése –; továbbá tárgy-történeti dolgozatok – mint az erdélyi 12. századi temetők haj/fátyoltűiről szóló tanulmány (Gáll Erwin, Nyárádi Zsolt). A tatárjárás (1241) csanádpalotai emlékeiről Gallina Zsolt és Gulyás Gyöngyi értekezett. Két dolgozat foglalkozik a fémtárgy- (Török Béla, Kovács Árpád) és a kerámiakészítés technológiájáról (Véninger Péter). Az antropológiai témát szintén két írás képviseli ebben a blokkban: az első Csárdaszállás (Békés m.) egyik lelőhelyének embertani anyagát ismerteti (Bereczki Zsolt); a második a győri Pös-domb 187. sírjának csontvázán megfigyelt tuberkolózis-eltávolítást elemzi (Juhász Eleonóra

Mesterházy Károly • Könyvismertetés. Balogh Cs. & Major B. (szerk.), *Hadak útján XXIV.*

és társai). A biológia és régészet határterületén levő problémára figyelt fel Tihanyi Balázs és Pálfi György. Az íj használatának nyomait keresték azokon a csontokon, amelyekre feltapadnak az íjlesztésnél használt izmok. Úgy tűnik, feltételezésük valóban bizonyítható, mely szerint az erős izommunkát jelentő íjfelhúzás látható nyomokat hagy bizonyos csontokon. De azért abban nem vagyunk biztosak, hogy ez a „foglalkozási ártalom” csak a harcosokra jellemző.

Ha a kötet egészét tekintjük, akkor minden részrehajlás nélkül elmondható, hogy az ünnepi kiadványok áradatában ez a jobbak közé tartozik. A dolgozatok döntő többsége anyagközlés és archaeometriai vizsgálat, amely révén a könyv sokáig forgatott kiadvány lesz. Természetesen a befejezéshez is találhatunk lovas nemzet múltunkra emlékezve egy közmondást: „minden cigány a maga lovát dicséri”. A kötet minőségét a főszerkesztő személye befolyásolja részben a szerzőgárda kijelölésével, másrészt a szakmai színvonal biztosításával. Hogy szükség volt-e rá, majd az idézettségéből kiderül. A további ítélezést az olvasókra bízom annak reményében, hogy a magyar régészet a vaskos esztergomi konferenciakiadvány kapcsán nemcsak az egyik legnagyobb kötetével, hanem egy hasznos könyvvel gyarapodott, amelyet külföldön is nagy haszonnal forgathatnak.

BIBLIOGRÁFIA

Botalov, Sz. G. (Боталов, С. Г.) (2018). *Новые материали исследования погребального комплекса Уелги* (Новые материалы исследований погребального комплекса Уелги). In Türk A. & A. Sz. Zelenkov (Александр С. Зеленков) (eds.), *III-j Mezhdunarodij madjarskij simpozium* (pp. 47–62). *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 12. Budapest: Martin Opitz.

Belavin, A. (Белавин, А.), Danics, A. (Данич, А.) & Ivanov, V. (Иванов, В.) (2015). *Drevnie madjary v Predurale* (Древние мадьяры в Предуралье). In Fodor I., *Vengry: drevnaja istorija i obretenija rodiny* (pp. 119–120). Perm.

Bóna, I. (2000) *A magyarok és Európa a 9–10. században*. Budapest: MTA Történettudományi Intézete.

Erdélyi, I. (1986). *A magyar honfoglalás és előzményei*. Budapest: Kossuth Kiadó.

Kristó, Gy. (1980). *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Budapest: Magvető.

Harmatta, J. (1996). *Konstantinos Porphyrogenetos magyar vonatkozású művei*. In Kovács L. & Veszprémy L. (szerk.), *A honfoglaláskor írott forrásai* (pp. 105–111). Budapest: Balassi Kiadó.

Türk, A. (2010). *A szaltovói kulturkör és a magyar őstörténet régészeti kutatása*. In: G. Tóth P. & Szabó P. (szerk.), *Középkortörténeti tanulmányok 6. A VI. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2009. június 4-5.) előadásai* (pp. 261–306). Szeged: Szegedi Középkorász Műhely.

Makarov, N. A. (Hrsg.). (2017). *Die Rus' im 9.–10. Jahrhundert. Ein archäologisches Panorama. Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiete, Band 14*. Mainz: Wachholtz Verlag.

Türk, A. & Zelenkov, A. Sz. (Зеленков, А. С.) (eds.) (2018). *III-й Международный мадьярский симпозиум* (III-j Mezhdunarodij madjarskij simpozium). *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 12. Budapest: Martin Opitz.